Біографічний роман Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» — знаковий твір польської шевченкіани

Лілія Овдійчук,
кандидат педагогічних наук, доцент
м. Рівне

Зарубіжна шевченкіана нині репрезентована різножанровими творами. Це монографії, дисертації, статті, романи, численні поезії, автори яких належать до представників різних країн, континентів, віросповідань, світоглядних позицій. Польська шевченкіана може пишатися багатьма серйозними науковими розвідками та популяризаторськими статтями (Л. Совінський, Г. Батталія, Є. Погоновський, В. Кубацький, П. Свенцицький, Є. Єнджеєвич, Ф. Неуважний, С. Козак, В. Слободнік, М. Якубець,), присвяченими українському класику і борцю за свободу поневоленої батьківщини, численними перекладами віршів, прози (Л. Совінський, В. Сирокомля, А. Гожалчинський, С. Жеромський, Ю. Лободовський С. Войнаровська, М. Беньковська, Є. Єнджеєвич, Л. Пастернак, Я. Івашкевич) та виданнями Шевченкового «Кобзаря».

У цьому ряду виокремлюється біографічний роман «Українські ночі, або Родовід генія». Його автор Єжи Єнджеєвич (1902–1975) – видатний польський письменник, автор багатьох художніх творів (написав понад 30 романів, більше двох десятків п'єс, багато поезій) та літературознавчих праць, перекладач, есеїст, публіцист, літературний критик.

Під час перебування на Катеринославщині, куди він потрапив з родиною в евакуацію під час Першої світової війни із Польщі, Єнджеєвич навчався у гімназії в Катеринославі (нині Дніпропетровськ) і зацікавився українською історією, культурою, літературою, особливо сприяв цьому його гімназійний вчитель і наставник, відомий український історик, дослідник славного Запорожжя Дмитро Яворницький. До речі, на знак пам'яті і глибокої пошани польський письменник написав книгу спогадів про Д. Яворницького «Володар дивовижного світу» та ініціював у 1971 році видання книжки Івана Шаповала про цього видатного українця «У пошуках скарбів» з власною передмовою. Єжи Єнджеєвич згодом стає популяризатором українства на міжнародних форумах, знайомить польського читача із творами українських літераторів-класиків і сучасників.

Особа та творчість Тараса Шевченка стали знаковими у долі польського митця. За висловом Єжи Єнджеєвича, Шевченко єдиний у світовій історії поет, творчість якого мала такий потужний вплив на співвітчизників і який був геніальним організатором свідомості свого народу. Єнджеєвич переклав чимало поетичних та прозових творів українського письменника, написав багато статей про його творчість, брав активну участь у підготовці кількох видань «Кобзаря» у Польщі. Проте найбільше визнання отримав його біографічний роман про Тараса Шевченка «Українські ночі, або Родовід генія», опублікований у Варшаві польською мовою в 1966 р., а згодом перевиданий у 1970 та 1972 р. Книжка стала резонансною подією, була високо поцінована польськими читачами, схвально відгукнулися й українські науковці-шевченкознавці, письменники, усі, хто прочитав роман в оригіналі.

Ця мудра і виважена книжка природно поєднала нинішніх українців і поляків, як колись зблизила Шевченка, Куліша, Костомарова та Падлевського, Залеського, Сераковського спільна справа жертовного служіння народу і Вітчизні.

Твір написаний на основі достовірних джерел: публікованої і рукописної, зокрема й документальної архівної літератури, ґрунтовно опрацьованої автором. Надзвичайно багатий цитований матеріал про Кобзаря України взятий із архівів, найбільш відомих і поважних праць про Т. Шевченка та з творів українського поета. Сам автор роману у післяслові зазначає, що користувався академічним виданням творів Тараса Шевченка. Не довіряючи сучасним перекладам Шевченкових творів, Єнджеєвич подає їх в оригіналі.

Життєпис українського генія постає на політично-культурному тлі тогочасної доби, для якої характерними були жорстоке поневолення народів у царській Росії та цілковите неприйняття «інакомислія».

Автор роману глибоко проаналізував становище підневільної України, освітив художнім словом українські темні ночі гноблення вільнолюбної країни і її народу, а також чесно й об'єктивно простежив непросту історію українсько-польських взаємин, стосунки Т. Шевченка з польськими патріотами, які кинули гасло «За нашу і вашу свободу». Український поет і мислитель був самостійником, таким же постає він у творі: головним постулатом Т. Шевченка була вільна українська держава, незалежна ні від Росії, ні від будь-якої іншої держави. Його пов'язувала особиста дружба з багатьма поляками, яка ґрунтувалася не тільки на щирих, дружніх взаєминах, а й на спільних світоглядно-політичних, національних поглядах. Масштаб зображених подій вражає, адже письменник охоплює у своєму творі грандіозну картину національно-визвольних рухів в Європі й на теренах царської Росії.

Сам Єнджеєвич теж на той час належав до поневоленого царською Росією народу, тому оцінює Шевченкову місію «на нашій, не своїй землі» як поборника волі для усіх, хто перебував у «тюрмі народів». Відповідні історичні акценти розставлені автором цілком об'єктивно: недаремними виявилися уроки Дмитра Яворницького, гімназійного вчителя юного поляка.

Книжка цікава і за змістом, і за формою. Адже романна форма дозволяє перетворити сухі факти на захопливий твір.

Єжи Єнджеєвич мріяв про те, щоб створена ним художня біографія Т. Шевченка була перекладена мовою

народу, який дав світові генія. Переклад був зроблений Євгеном Рослицьким, українським емігрантом, що проживав у Канаді, активним пропагандистом української мови, публіцистом, перекладачем, вченим-мікробіологом світового рівня, якому під час поїздки до Варшави (1966 р.) потрапила до рук книжка про Тараса Шевченка. Так часто буває, що людина, закинута вітрами історії далеко від Батьківщини, не пориває з нею духовного зв'язку. Тримає її, напевне, потужна генетична пам'ять народу, до якого вона належить від народження. Зазвичай такі особистості яскраво проявляють себе в нових умовах, на землі, яка дала прихисток і стала рідною. Непересічність їхня – у гармонійному поєднанні кількох іпостасей. Євген Рослицький – виразний приклад цього.

Як патріот і великий шанувальник Т. Шевченка, Рослицький взявся за велику працю: переклад цього непересічного твору. У 1973 р. під час зустрічі з автором «Українських ночей» перекладач читав уривки українського варіанту роману й отримав схвалення і підтримку. Єнджеєвич сприяв виданню цього перекладу в Канаді, відмовився від авторського гонорару, проте, на жаль, не побачив цієї книги надрукованою.

Тільки у 1980 році книжка вийшла друком у Канаді в Торонто з передмовою відомого літературознавця Б. Стебельського та з післясловом автора і перекладача. У книзі вміщено, окрім репродукцій малярських творів Т. Шевченка, портретів польських друзів поета, як це було у польських виданнях, ще й фото Є. Єнджеєвича та Є. Рослицького під час зустрічі у помешканні польського письменника.

Український читач зміг ознайомитися з твором у перекладі В. Іванисенка лише у 1988–1989 рр. завдяки публікації в журналі «Київ» [1]. Згодом книжка вийшла у повному обсязі у Львові (видавництво ЛДКФ «Атлас», 1997 р.) з передмовою Дмитра Павличка «Світоч побратаних народів» [2]. Автор переднього слова читав перше видання твору (1966 р.) і, ставши редактором журналу «Всесвіт», мав намір опублікувати його у 1972 році в українському перекладі. Поталанило Павличкові й на зустріч з Є. Єнджеєвичем у Варшаві. Український письменник висловив щиру подяку і надію на те, що роман з'явиться у «Всесвіті». На жаль, ідеологічні чинники перешкодили публікації. Проте твір не обійшли увагою літературознавці: майже відразу після виходу в світ роману (1967 р.) журнал «Дніпро» помістив статтю-відгук С. Козака «Родовід українського генія» [4], а в журналі «Всесвіт» з'явилася стаття Т. Пачовського про Є. Єнджеєвича як перекладача, згадувалися й «Українські ночі». [8] Відомо, що роман польського письменника перекладав Олекса Тихий, проте доля перекладу невідома.

І все ж твір знайшов свого читача в Україні. Ще в оригіналі роман прочитав кременчанин Макар Середюк, вчитель, краєзнавець, випускник Варшавського та Київського університетів і написав захоплений лист-відгук автору з деякими критичними зауваги. З відповіддю польський письменник не забарився, він висловив подяку за високу оцінку книжки: «Вдячність читачів – це найбільша нагорода для письменника, про яку може тільки мріяти автор», а також дав пояснення на висловлені зауваження. (Лист від 19 грудня 1966 року) [5].

Листування тривало до кінця життя Єжи Єнджеєвича. Тепер це вже історичні документи, які зберігаються у фондах Кременецького краєзнавчого музею [5]. В експозиції Шевченківського залу представлені фото польського письменника та кременчанина М. Середюка, книжка «Українські ночі, або Родовід генія» мовою оригіналу, екземпляри з епістолярію Єнджеєвича.

З листів можна зробити висновок, що адресат Середюка — толерантна і скромна людина, серйозний скрупульозний дослідник, залюблений в Україну, її історію, знавець життя і творчості геніального Шевченка. Письменник розкриває свої творчі плани, адже на той час він працював над книжкою «Звитяга переможених» про Станіслава Ворцеля, польського соціал-демократа, учасника Польського повстання 1830–1831 рр. та одного з організаторів революційно-демократичного товариства «Люд польський», близького друга Міцкевича. Про нього Єнджеєвич згадує у романі «Українські ночі, або Родовід генія». Події відбуваються й на Кременеччині, де Ворцель навчався у Вищій Волинській гімназії. Книжку в подарунок Макарові Середюку автор надіслав, про що повідомив у листі. Мріяв польський письменник про автобіографічну книжку, у якій «хотів через призму свого життя показати нашу епоху, сповнену стресів, безжальну, проте дає вона певну надію на майбутнє. Я також хотів написати про Польщу та Україну... Така книжка потрібна обом народам». (Лист від 27 березня 1975 р. [5]) [6,64]. На жаль, ці задуми не були реалізовані через хворобу. Кореспонденція засвідчує добре володіння Єнджеєвича українською мовою – саме так написаний лист від 2 січня 1969 року та промовистий вислів: «Хай живе непорушна дружба наших народів», який читаємо у кожному листі.

Приємно, що роман Є. Єнджеєвича став нині більш доступним для широкого кола читачів в Україні. Рівненська міська «Просвіта», завдяки старанням М. Борейка, відомого просвітянина, знавця раритетних книг, перевидала книжку польського письменника до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка [3]. На основі найновіших матеріалів автор статті написала післямову «Єжи Єнджеєвич та Євген Рослицький – тандем подвижників, свідомих своєї місії» [7]. У книжці вміщено фотоекспонати Кременецького краєзнавчого музею, фото з архіву родини Рослицьких. Меценатами стали відомі в місті люди, а також Олег та Лада Рослицькі, син та донька перекладача, Генеральне Консульство Республіки Польща у Луцьку, Товариства української мови імені Тараса Шевченка у США та Канаді. Таким чином, зусиллями українців і поляків спільна шляхетна і доброчинна праця Є. Єнджеєвича та Є. Рослицького, визначних особистостей, представників двох братніх народів, подвижників, свідомих своєї місії, належно поцінована і стала яскравим прикладом «нової етики» стосунків України і Польщі у царині культури, літератури та добросусідства.

Література

1. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія» Переклад з польської В. Іванисенка // Київ. – 1988. – №10, 12; 1989. – №1–5.

2. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія» Переклад з польської В. Іванисенка / Вступне слово: Павличко Д. Світоч побратаних народів – Львів: ЛДКФ «Атлас», 1997. – 445с.

3. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія»: біографічний роман про Шевченка / Переклад з польської мови Є. Рослицького // Рівне: ПП ДМ, 2012. – 660 с.

4. Козак С. Родовід українського генія // Дніпро. – 1967. – №3. – С.143–145.

5. Кременецький краєзнавчий музей. Фонди. ККМ – 25126 – Д – 2940 – 25139 – Д – 2958.

6. Листи Єжи Єнджеєвича до Макара Середюка / Вступ, підготовка і коментування листів Г. І. Чернихівського// Слово і час. – №6. – С.62 –64.

7. Овдійчук Л. Єжи Єнджеєвич та Євген Рослицький – тандем подвижників, свідомих своєї місії. Післямова // Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія. – Рівне, 2012. – С. 645–655.

8. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич: урок української // Всесвіт. – 1980. – №2. – С.194–197.